

Η τέχνη της δημόσιας μνήμης δεν αποτυπώνει μόνο νικηφόρες μάχες, ευτυχή γεγονότα και ηρωικές προσωπικότητες με στόχο την τόνωση του εθνικού φρονήματος. Σπανιότερα, ανεγείρονται μνημεία αφιερωμένα σε ήττες, για να μη λησμονηθούν τα θύματα μιας τραγωδίας. Σ' αυτή την περίπτωση προάγεται ένας τύπος παραμυθητικής μνήμης που λειτουργεί καθαρικά επιδιώκοντας να διαχειριστεί μία επώδυνη, τραυματική εμπειρία σε συλλογικό επίπεδο.

Στην κριτική του για το μνημείο των βετεράνων του Βιετνάμ, ο Arthur Danto διαχώρισε το είδος της μνήμης που παράγουν τα μνημεία (monuments) από εκείνη που περικλείουν τα ηρώα (memorials)¹. Θεώρησε ότι με τα μνημεία εξυμνούμε τους εαυτούς μας για τα επιτεύγματα του παρελθόντος, ενώ με τα ηρώα τιμούμε τους νεκρούς. Αυτή η χρήσιμη μεθοδολογικά διάκριση, αν και η εφαρμογή της δεν είναι πάντοτε εφικτή, μας καλεί να αναζητήσουμε ένα επιπλέον κίνητρο για την ανέγερση μνημείων, το οποίο δεν ταυτίζεται με τη διαιώνιση της μνήμης: την αποτροπή της λήθης, ένα κίνητρο που ενεργοποιείται στο πλαίσιο συγκεκριμένων πολιτι-

* Το κείμενο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή της ανακοίνωσής μου στο συνέδριο που πραγματοποίησε τον Δεκέμβριο του 2004 το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας με τίτλο: *Μνημονικοί Τόποι. Αφήγημα και Κοινωνικές Πρακτικές*.

1. «Ανεγείρουμε μνημεία για να θυμόμαστε παντοτινά και χτίζουμε ηρώα για να μην ξεχάσουμε ποτέ». Ο συγγραφέας σηματοποιεί κάπως αφοριστικά τη διάκριση ανάμεσα στα θριαμβευτικά, εορταστικά μνημεία και τα θρηνητικά ηρώα που κατευνάζουν τον πόνο της απώλειας και παροτρύνουν σε περιουλογή. Βλ. A. C. Danto, «The Vietnam Veterans Memorial», *Brushes with History. Writing on art from The Nation 1865 – 2001*, επιμ. Peter G. Meyer, Νέα Υόρκη 2001, σ. 408-413.

Διαχείριση και αναπαράσταση της τραυματικής μνήμης*

Μνημεία εβραϊκού ολοκαυτώματος

Συραγώ Τσιάρα

Διδάκτορας της Ιστορίας της Τέχνης
του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

κών και ιδεολογικών συσχετισμών.

Η ισχυρή επιθυμία για αποτροπή της λήθης του εβραϊκού ολοκαυτώματος έδωσε τις τελευταίες δεκαετίες μορφή σε εκατοντάδες ομώνυμα μνημεία, μουσεία και μνημονικούς τόπους στην Ευρώπη, την Αμερική και το Ισραήλ. Τα εβραϊκά μνημεία υιοθέτησαν σε μεγάλο βαθμό μια εναλλακτική κουλτούρα μνημειοποίησης, μία αντι-ηρωική κουλτούρα που έχει τις ρίζες της στην αναζήτηση μιας νέας, μη συμβατικής τυπολογίας μνημείων από τη δεκαετία του '50 και μετά, στην Ευρώπη². Αυστηρές γεωμετρικές φόρμες, κονστρουκτιβιστικής αντίληψης κατασκευές χωρίς ίχνος περιγραφικότητας χρησιμοποιήθηκαν ως μνημεία αφιερωμένα σε θύ-

2. Την αλλαγή κατεύθυνσης στη δημόσια γλυπτική τοποθετεί ο Sergiusz Michalski στα 1944-5 με το *Μνημείο στα Θύματα των Στρατοπέδων Συγκέντρωσης* στο Μιλάνο. Sergiusz Michalski, «In Quest of a New Heroic Form», *Public Monuments. Art in Political Bondage 1870 – 1997*, Λονδίνο 1998, σ. 154-171.

ματα στρατοπέδων συγκέντρωσης, πολιτικών διώξεων, αφανείς Εβραίους, κ.ά.

Η ανάγκη αποστασιοποίησης από το ηρωικό παρελθόν της δημόσιας γλυπτικής διατυπώθηκε λεκτικά και σχηματοποιήθηκε έμπρακτα στο αυτόβουθιζόμενο *Μνημείο κατά του Φασισμού* των Jochen και Esther Gerz που «αποκαλύφτηκε» στο Αμβούργο το 1986 για να εξαφανιστεί στη συνέχεια σταδιακά³. Το αντι-μνημείο (Gegen-Denkmal) αναιρεί τη μονοδιάστατη ανάγνωση των παραστατικών, ακαδημαϊκών μορφών της δημόσιας γλυπτικής, απορρίπτει το κυρίαρχο αφήγημα της επίσημης ιστορίας και επιστρέφει την κατάρα της μνήμης στον θεατή: ο καθένας οφείλει να σκεφτεί και να θυμηθεί για τον εαυτό του. Το μνημείο — από μόνο του — δεν θυμάται για κανέναν.

Η παράλληλη παρουσίαση δύο εβραϊκών μνημείων, εκ των οποίων το πρώτο βρίσκεται στο Βερολίνο και το δεύτερο στη Λάρισα επιδιώκει να δια φωτίσει τη σχέση του μνημείου με τον χώρο, ως κατηγορία που παράγεται με κοινωνικούς και πολιτικούς όρους.

A. ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΔΟΛΟΦΟΝΗΜΕΝΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΣΤΟ ΒΕΡΟΛΙΝΟ

Το ιστορικό της ανέγερσης του μνημείου και η σχετική απόφαση

Το 1994, 6 χρόνια μετά την αρχική πρόταση μιας ομάδας στην οποία πρωτοστάτησαν η δημοσιογράφος Lea Rosh και ο ιστορικός Eberhard Jäckel, πραγματοποιήθηκε ανοιχτός καλλιτεχνικός διαγωνισμός για την ανέγερση μνημείου για το εβραϊκό ολοκαύτωμα στο Βερολίνο. Κατατέθηκαν 528 προτάσεις, δύο από αυτές απέσπασαν το πρώτο βραβείο, αλλά καμία δεν υλοποιήθηκε. Ακολούθησαν έντονες δημόσιες άντεγκλήσεις, τρία συνέδρια και ένας δεύτερος κλειστός διαγωνισμός με προσκλήσεις που απευθύνθηκαν προσωπικά πλέον σε 19 καλλιτέχνες και αρχιτέκτονες διεθνούς φήμης. Επικράτησε τελικά η κοινή πρόταση του αρχιτέκτονα Peter Eisenman και του γλύπτη Richard Serra. Η πρότασή τους προέβλεπε την κατασκευή 4.100

επιτύμβιων στηλών, με περιορισμένο ελεύθερο χώρο ανάμεσά τους. Ύστερα από την παρέμβαση του Γερμανού καγκελάριου Χέλμουτ Κολ, οι στήλες περιορίστηκαν στις 2.700, οι διάδρομοι διευρύνθηκαν, προστέθηκαν δέντρα και ένα κέντρο πληροφοριών, αλλά ο Richard Serra διαφώνησε με τις τροποποιήσεις του αρχικού σχεδίου και αποσύρθηκε.

Η απόφαση για την ανέγερση του μνημείου σύμφωνα με το δεύτερο, προσαρμοσμένο σχέδιο Eisenman εγκρίθηκε με ψήφισμα της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Βουλής στις 25 Ιουνίου 1999.

Σύμφωνα με την απόφαση της Βουλής:

1.1. Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας θα κατασκευάσει ένα μνημείο στο Βερολίνο για τους δολοφονημένους Εβραίους της Ευρώπης.

1.2. Με το μνημείο σκοπεύουμε:

— να τιμήσουμε τα δολοφονημένα θύματα,
— να κρατήσουμε ζωντανή τη μνήμη αυτών των ασύλληπτων γεγονότων της γερμανικής ιστορίας,

— να νουθετήσουμε τις μελλοντικές γενιές ώστε να μην παραβιάσουν ποτέ ξανά τα ανθρώπινα δικαιώματα, να υπερασπιστούμε το δημοκρατικό συνταγματικό κράτος σε όλες τις εποχές, να εξασφαλίσουμε την ισότητα απέναντι στον νόμο για όλους τους ανθρώπους και να αντισταθούμε ενάντια σε κάθε μορφή δικτατορίας και στα καθεστώτα που στηρίζονται στη βία.

1.3. Το μνημείο θα αποτελεί έναν κεντρικό τόπο μνήμης, συνδεδεμένο με άλλα ιδρύματα και κέντρα μνήμης, τόσο στο Βερολίνο, όσο και έξω από αυτό. Δεν δύναται να υποκαταστήσει τους ιστορικούς τόπους του τρόμου, όπου διαπράχθηκαν στυγερά εγκλήματα.

1.4. Το μνημείο θα κατασκευαστεί στον προορισμένο γι' αυτό χώρο στο κέντρο του Βερολίνου — τους κήπους του Υπουργείου.

1.5. Η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας τηρεί τη δέσμευσή της να τιμήσει τη μνήμη των υπόλοιπων θυμάτων του ναζιστικού καθεστώτος.

2. Θα υλοποιηθεί το σχέδιο του Peter Eisenman για το πεδίο με τις επιτύμβιες πλάκες (Eisen-

3. J. Young, *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*, London 1993, σ. 28-48.

man II). Θα ενσωματωθεί στη σύλληψη ένα Κέντρο Πληροφοριών που θα αναφέρεται στα θύματα των οποίων τιμάται η μνήμη και στους ιστορικούς μνημονικούς τόπους.

Ο χώρος του μνημείου

Η έκταση στην οποία αναπτύσσεται το μνημείο εγκλωβίστηκε μετά την ανέγερση του τείχους του Βερολίνου στις λεγόμενες «νεκρές ζώνες». Πολλές από αυτές τις περιοχές ήταν σιδηρόφρακτα ναρκοπέδια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και παρέμεναν απροσπέλαστες και ανεκμετάλλευτες μέχρι την πτώση του τείχους, το 1989. Σήμερα οι νεκρές ζώνες επανεντάσσονται στον αστικό ιστό, αποτελούν το επίκεντρο μιας εντυπωσιακής διαδικασίας πολεοδομικής ανάπλασης με εμπορικό και τεχνολογικό χαρακτήρα. Οι αρχιτεκτονικές λύσεις που επιλέγονται για τη στέγαση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στο κέντρο της πόλης, όπως για παράδειγμα η Potsdamer Platz, όπου χτίστηκε το Sony Center, υιοθετούν μια σύγχρονη μνημειακή αρχιτεκτονική ενισχύοντας την ταυτότητα της απόλυτης ευρωπαϊκής μητρόπολης της κεντρικής Ευρώπης.

Η ανέγερση του μνημείου για τους Εβραίους της Ευρώπης στην καρδιά του Βερολίνου, σε άμεση γειτνίαση με την Πύλη του Βρανδεμβούργου — διαρκές σύμβολο της νεότερης και σύγχρονης γερμανικής ιστορίας — και στην ευρύτερη ζώνη του νέου συγκροτήματος κυβερνητικών κτηρίων, ξένων πρεσβειών, τραπεζών και πολιτιστικών ιδρυμάτων, σφραγίζει συμβολικά την επίσημη ανάληψη μιας βαρύτερης ιστορικής ευθύνης για την αποκατάσταση της μνήμης του ολοκαυτώματος.

Η διαρκής και έμπρακτη υπενθύμιση των εγκλημάτων του Εθνικο-Σοσιαλισμού αποτελεί βασική συνισταμένη στη διαδικασία συγκρότησης και αναπαράστασης της σύγχρονης γερμανικής ταυτότητας, έτσι όπως προβάλλεται στη δημόσια σφαίρα. Υπαίθριες μόνιμες εκθέσεις τεκμηρίωσης του ναζιστικού παρελθόντος όπως η *Τοπογραφία του Τρόμου*, αλλά και περιοδικές μουσειακές εκθέσεις, όπως εκείνη που οργάνωσε πρόσφατα το Κρατικό Ιστορικό Μουσείο με τίτλο: *1945 Μύθοι του Έθνους. Αρένα της μνήμης* (2 Οκτωβρίου 2004 – 27 Φεβρουαρίου 2005) φιλοδοξούν να αναδείξουν και να επαναδιαπραγματευτούν την

Άποψη της Πύλης του Βρανδεμβούργου με τμήμα του τείχους και νεκρή ζώνη (1964).

απωθημένη μετά τον πόλεμο μνήμη των πολιτικών εγκλημάτων που διέπραξε το ναζιστικό καθεστώς εις βάρος των αντιπάλων του εντός και εκτός Γερμανίας, αλλά και να ερμηνεύσουν τις αναπαραστάσεις της λήξης του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίες κατέλαβαν προνομιακή θέση στα κυρίαρχα εθνικά αφηγήματα των ευρωπαϊκών κρατών⁴.

Η αρχιτεκτονική μορφή του μνημείου και το υπόγειο κέντρο τεκμηρίωσης

Το μνημείο αποτελείται από 2.700 συμπαγείς επιτύμβιες πλάκες, μήκους 2,38 εκ., που διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς το ύψος και το πλάτος. Καλύπτουν μία έκταση 19.000 τετραγωνικών μέτρων, τοποθετημένες σε μία χαλαρή κανονικότητα, δημιουργώντας διαδρόμους για την περιήγηση των επισκεπτών. Δεν προβλέπεται συγκεκριμέ-

4. Το σκεπτικό της έκθεσης *1945 Μύθοι του έθνους. Αρένα της μνήμης*, όπως διατυπώνεται στο ενημερωτικό φυλλάδιο, επιχειρεί να αποδομήσει τους μύθους που καλλιεργήθηκαν γύρω από την εμπλοκή των εθνικών κρατών στον πόλεμο: *Εξήντα χρόνια σχεδόν μετά τη λήξη του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου είναι δυνατό να ανασυστήσουμε μία ιστορία των εικόνων και των ιδεών που η Ευρώπη, η Αμερική και το Ισραήλ σχημάτισαν για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη γενοκτονία. Πουθενά δεν ξεθώριασαν οι μνήμες. Ο μύθος του έθνους σε αντίσταση, ο οποίος σημάδεψε βαθιά τις χώρες αμέσως μετά τον πόλεμο ήταν τόσο πειστικός, ώστε υιοθετήθηκε από το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Το γεγονός ότι υπήρξαν συνεργάτες και συνοδοιπόροι αποσιωπήθηκε και απωθήθηκε. Ωστόσο η διαλεκτική της απώθησης και της μυθοποίησης — αυτή είναι η κεντρική θέση της έκθεσης — δεν είναι δυνατό να διαχωριστεί από τη διαδικασία κοινωνικής ειρήνευσης, που ήταν προσοπαιτούμενη για μια νέα ευρωπαϊκή αρχή.*

Άποψη του μνημείου των δολοφονημένων Εβραίων της Ευρώπης στο Βερολίνο (Οκτώβριος 2004).

νη είσοδος και έξοδος από το μνημείο. Η αρχιτεκτονική σύλληψη στοχεύει στην ενθάρρυνση της ατομικής προσέγγισης, την ελεύθερη χάραξη της προσωπικής διαδρομής του κάθε επισκέπτη, στοιχείο που υποβοηθά τον αναστοχασμό και την υποκειμενική ερμηνεία του μνημείου. Στο έδαφος δημιουργούνται ελαφριές κλίσεις που δίνουν την εντύπωση κυματισμού και διαφοροποιούν τη διαδρομή του κάθε επισκέπτη αναλόγως του σημείου από το οποίο θα εισέλθει στον μνημονικό τόπο και της πορείας που θα ακολουθήσει. Η σύλληψη του μνημείου ακολουθεί τη σύγχρονη «αντι-ηρωική» λογική που αναιρεί τη βεβαιότητα της συμπαγούς «συλλογικής μνήμης» και προβάλλει την υποκειμενικότητα της «συλλεγμένης μνήμης», μία διεργασία που απαιτεί την προσωπική ενεργοποίηση και κριτική επίσκεψη του παρελθόντος⁵.

5. Τη διάκριση μεταξύ συλλογικής και συλλεγμένης μνήμης εισήγαγε ο James Young στην υποδειγματική μελέτη του για τα μνημεία του εβραϊκού ολοκαυτώματος: Ο όρος συλλεγμένη μνήμη είναι ευρύτερος καθώς περιλαμβάνει τις διασκορπισμένες πηγές των αναμνήσεων, τη μοναδική και ιδιαίτερη σχέση που συνδέει

Σήμερα έχουν ολοκληρωθεί οι περισσότερες εργασίες της υπέργειας κατασκευής δίνοντας μία σχετικά σαφή εικόνα του μνημειακού συνόλου. Το πληροφοριακό υλικό — κείμενα και φωτογραφίες — που έχει αναρτηθεί στον περίβολο του μνημείου καταγράφει επιλεκτικά ορισμένες από τις συζητήσεις που προηγήθηκαν της ανέγερσής του, την απόφαση της Γερμανικής Ομοσπονδιακής Βουλής και τις προβλέψεις για την τελική του μορφή. Οι επισκέπτες ενημερώνονται λεπτομερώς από τα σχετικά κείμενα για την ιστορία του μνημείου. Η κοινωνική λειτουργία του μνημείου ως πεδίου σύγκρουσης, δημόσιου διαλόγου και προβολής αντικρουόμενων προσδοκιών — ζητήματα που προϋποθέτουν συνήθως επίπονη αρχειακή αναζήτηση — προβάλλεται στο ορατό πεδίο της επίσημης καταγραφής και αναπαράστασης της μνήμης, ενσωματώνεται στην ιστορία του μνημείου και της

το κάθε υποκείμενο με το βιωμένο παρελθόν και τους ποικίλους τρόπους με τους οποίους οι παραδόσεις και τα πολιτισμικά σχήματα κάθε κοινωνίας προσδίδουν ενιαίο νόημα σε διαφορετικές αναμνήσεις. J. Young 1993, ό.π., σ. 11.

Πληροφοριακό κείμενο για τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του μνημείου από τον δημιουργό του.

υποδοχής του. Σημεία μιας εκδημοκρατισμένης μνήμης ή ενδελεχής προσπάθεια χειραγώγησης του νοήματος που εκπέμπει ο μνημονικός τόπος;

Η μη-αναπαραστατική, εννοιολογική μορφή του μνημείου προκάλεσε έντονες συζητήσεις και δημόσιες αντιπαραθέσεις. Ο Peter Eisenman, στην προσπάθειά του να στηρίζει θεωρητικά το σχέδιό του, εξηγούσε το 1998:

«Ο τρόμος του ολοκαυτώματος είναι τόσο πελώριος, που οποιαδήποτε προσπάθεια αναπαράστασής του με παραδοσιακά μέσα είναι αναπόφευκτα ακατάλληλη... Το μνημείο μας επιχειρεί να παρουσιάσει μια νέα αντίληψη για τη μνήμη μακριά από τη νοσταλγία... Ο μόνος τρόπος που μπορούμε να γνωρίσουμε το παρελθόν είναι οι εκδηλώσεις του στο παρόν».

Η προσαρμοσμένη του πρόταση έγινε τελικά αποδεκτή από την αρμόδια επιτροπή που συστάθηκε για τη μελέτη των υποβληθέντων σχεδίων στις 25 Ιουνίου 1999. Οι συζητήσεις που ακολούθησαν

Η αφίσα της έκθεσης 1945 Μύθοι του Έθνους. Αρένα της μνήμης.

αφορούσαν όχι μόνο στην ανυπαρξία των ορατών τεκμηρίων της γενοκτονίας, αλλά και στη νέα κουλτούρα μνημειοποίησης. Τέθηκαν ερωτήματα που αφορούσαν τόσο στη μορφή, όσο και στο ίδιο το όνομα του μνημείου. Διατυπώθηκε το κρίσιμο ερώτημα «γιατί δεν κατονομάζονται ρητά οι δολοφόνοι των Εβραίων στον τίτλο του μνημείου», σε συνδυασμό με την έλλειψη αναφοράς σε άλλες κοινωνικές κατηγορίες (Ρομ, ομοφυλόφιλοι, κ.ά.) που υπέφεραν από τις ίδιες διώξεις.

Το ίδρυμα που ανέλαβε την ευθύνη για την ανέγερση του μνημείου συγκάλυψε ένα διεπιστημονι-

κό συμπόσιο το 2001 για να συζητήσει τον σχεδιασμό ενός κέντρου πληροφοριών και τεκμηρίωσης που θα συμπλήρωνε το μνημονικό τόπο με τα απαραίτητα, όπως διαπιστώθηκε, υλικά ερείσματα της ατομικής μνήμης. Ο υπόγειος εκθεσιακός χώρος έκτασης 800 τ.μ. προβλέπεται να στεγάσει αρχαικό υλικό τεκμηρίωσης της εβραϊκής γενοκτονίας, φωτογραφίες, προσωπικές μαρτυρίες επιζώντων, ιστορίες οικογενειών και κοινοτήτων, εικόνες από αντίστοιχα μνημεία και μνημονικούς τόπους στο Ισραήλ και στην Ευρώπη. Σχεδιάζεται η διασύνδεση με συνολική βάση δεδομένων για τα θύματα του εβραϊκού ολοκαυτώματος που υπάρχει στο κεντρικό μνημείο του Ισραήλ, Yad Vashem, αλλά και πληροφορίες για τις μεθόδους εκτοπισμού και εξόντωσης των Εβραίων εντός και εκτός Γερμανίας.

Το κέντρο πληροφοριών μετριάζει και εξισορροπεί τις αιτιάσεις που διατυπώθηκαν για την αφηρημένη, κατασκευαστική αντίληψη που προωθεί το κυρίως μνημείο, αποτελεί ένα επιτυχές μέσο κατευνασμού των αντιπαραθέσεων που πυροδότησε η επιλογή του σχεδίου Eisenman 2. Υπακούει στις σύγχρονες αντιλήψεις που απορρίπτουν ένα ενιαίο, κεντρικά σχεδιασμένο αφήγημα για τη μνήμη και ενσωματώνουν τις ξεχωριστές μαρτυρίες με άξονα τη βιωμένη εμπειρία, την οικογένεια και την κοινότητα.

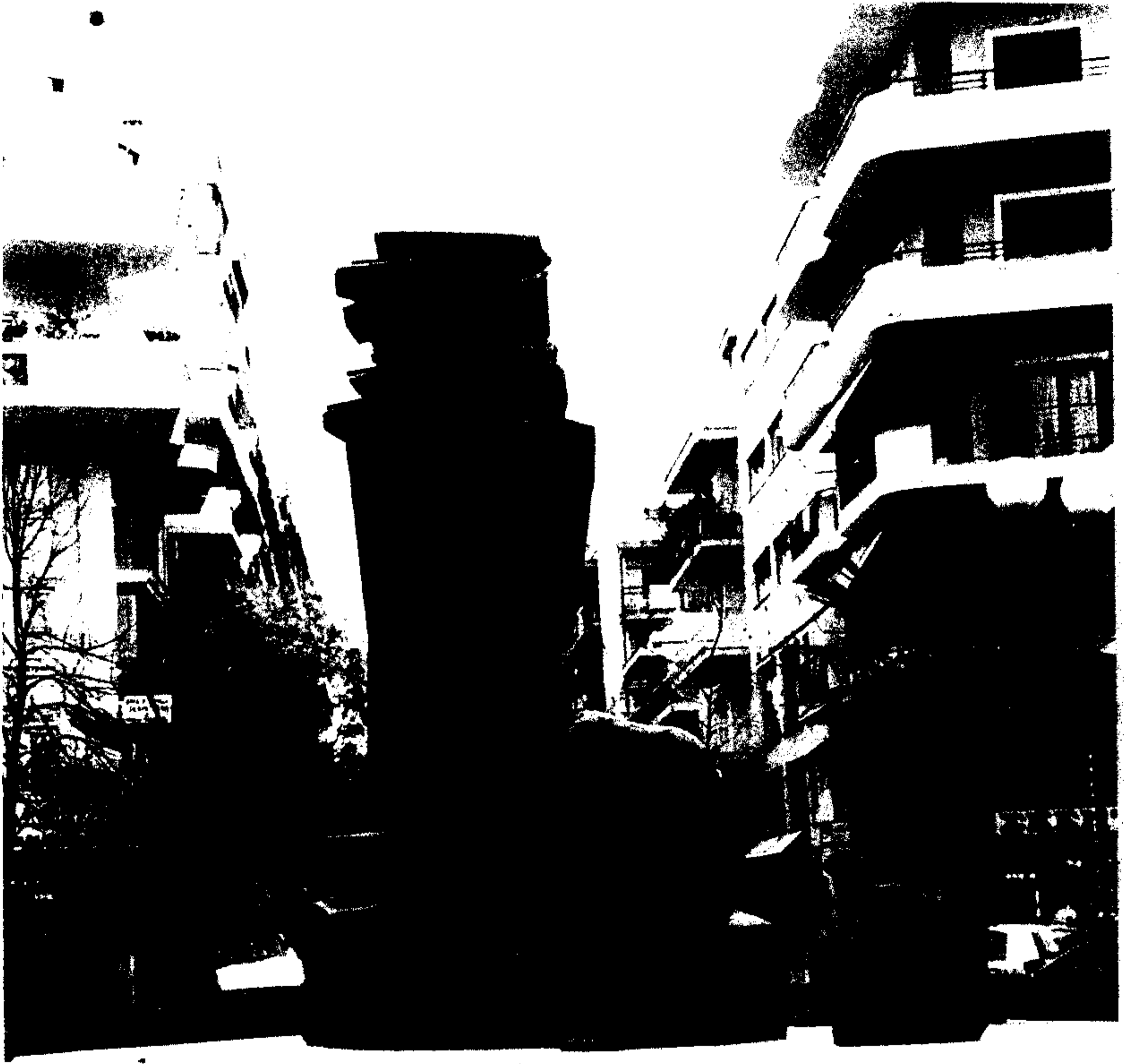
Η τελετή των αποκαλυπτηρίων του μνημείου στους δολοφονημένους Εβραίους της Ευρώπης που ορίστηκε για τις 8 Μαΐου 2005 συμπίπτει με την εξηκοστή επέτειο από τη λήξη του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ το κόστος του αναμένεται να ανέλθει περίπου στα 31 εκατομμύρια ευρώ.

Εάν ο χώρος και ο χρόνος αποτελούν βασικούς παράγοντες στην ερμηνεία της λειτουργίας των μνημείων, τότε η απόφαση για την ανέγερση του μνημείου στο Βερολίνο, τη νέα πρωτεύουσα της ενωμένης Γερμανίας, λίγα χρόνια μετά την πτώση του τείχους, και ενώ οι διαδικασίες κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης του ανατολικού με το δυτικό τμήμα πραγματώνονται με βραδύτερο ρυθμό σε σχέση με τους αρχικούς υπολογισμούς, σηματοδοτεί μία κυρίαρχη επιλογή πολιτικής και εθνικής επένδυσης στη μνήμη. Εδώ η διαχείριση της τραυματικής μνήμης και οι πρακτικές της κάθαρσης συνεχίζουν να είναι ανοιχτή

πληγή όχι μόνο για τα θύματα αλλά κυρίως για τους θύτες, καθώς η έμπρακτη υπενθύμιση των εγκλημάτων που διεπράχθησαν εις βάρος των Εβραίων αποτελεί συστατικό στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού του ενωμένου γερμανικού έθνους που επιδιώκει να αποστασιοποιηθεί από το αμαρτωλό παρελθόν του. Η ταυτότητα θεμελιώνεται εξίσου ισχυρά στην αποδοχή των κοινών βιωμάτων όσο και στη βάση της απόρριψης μιας αρνητικής συμπεριφοράς στο παρελθόν. Τα μνημεία για τους Εβραίους στη Γερμανία, προσδίδοντας μία μόνιμη υλική υπόσταση στην τραυματική μνήμη, λειτουργούν ως βάση εθνικής συνοχής σε μια εποχή που το γερμανικό έθνος αναζητά διακαώς συνεκτικούς δεσμούς. Πρόκειται για μία σπάνια περίπτωση που ένα έθνος χτίζει «πανηγυρικά» ένα μνημείο για να διαιωνίσει τα εγκλήματά του, κάτι που απέφυγαν συστηματικά οι Αμερικανοί για τους ινδιάνους ιθαγενείς που εξόντωσαν. Το νέο γερμανικό έθνος χρειάζεται βέβαια κι αυτό τους δικούς του μάρτυρες και ήρωες. Σ' αυτό το πλαίσιο η αποτυχημένη προσπάθεια αξιωματικών της Βέρμαχτ να δολοφονήσουν τον Χίτλερ στις 20 Ιουλίου 1944 ανάγεται σε ύψιστη πατριωτική ενέργεια και προτείνεται να τιμηθεί με τη θέσπιση εθνικής επετείου, ενώ οι συζητήσεις για τη δημιουργία μόνιμου εκθεσιακού χώρου για την *Τοπογραφία του Τρόμου* αναθερμάνθηκαν και πάλι μετά τη διακοπή των εργασιών ανέγερσης του σχετικού μουσείου λόγω οικονομικών δυσχερειών.

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ ΣΤΗ ΛΑΡΙΣΑ

Στην εικονογραφική παράδοση των παραστατικών μνημείων, με τη συμβολική μορφή της μητέρας που θρηγεί, εντάσσεται το εβραϊκό μνημείο της Λάρισας. Είναι ένα από τα παλαιότερα μνημεία αυτής της κατηγορίας που άρχισαν να εμφανίζονται στα τέλη της δεκαετίας του '80 στην Ελλάδα. Η μνημειοποίηση του εβραϊκού ολοκαυτώματος είναι μία διαδικασία σε εξέλιξη, καθώς τις δύο τελευταίες δεκαετίες ανεγείρονται συνήθως με πρωτοβουλία των εκπροσώπων τοπικών εβραϊκών κοινοτήτων και δημοτικών αρχών αντίστοιχα μνημεία σε αρκετές πόλεις όπως ο Βόλος, η Δράμα, τα Ιωάννινα, κ.ά. Σε συνδυασμό με τα μνημεία του Ποντιακού

Το μνημείο Εβραίων μαρτύρων στη Λάρισα.

Ελληνισμού και της Εθνικής Αντίστασης συγκαταλέγονται στις βασικές θεματικές κατηγορίες μνημείων που διεκδικούν με μεγαλύτερη συχνότητα την ανανέωση της καθιερωμένης ατζέντας της δημόσιας γλυπτικής μετά το 1981.

Το ιστορικό ανέγερσης του μνημείου στην ομώνυμη πλατεία

Το μνημείο Εβραίων Μαρτύρων της Λάρισας ανεγέρθηκε με πρωτοβουλία της εβραϊκής κοινότητας της πόλης. Η τελετή των αποκαλυπτηρίων πραγματοποιήθηκε στις 5 Απριλίου (1987.)

Η υπόθεση είχε ξεκινήσει επτά χρόνια νωρίτερα, όταν στο κέντρο της πόλης, στη συμβολή των οδών Κύπρου και Κενταύρου, ρυμοτομήθηκαν νέοι δρόμοι και διαμορφώθηκε μία πλατεία. Όταν ξεκίνησαν οι συζητήσεις για την ονοματοθεσία της πλατείας, ο πρόεδρος της εβραϊκής κοινότητας της πόλης, Εσδρά Μωυσής, ζήτησε από τον τότε Δήμαρχο Αλέκο Χονδρονάσιο να ονομαστεί η πλατεία «Πλατεία Εβραίων Μαρτύρων». Στα ηθικά, ιστορικά και άλλα επιχειρήματα με τα οποία συνόδευε το αίτημά του ο Πρόεδρος ανέφερε και το γεγονός ότι η πλατεία «στο μεγαλύτερο μέρος της δημιουργήθηκε σε ιδιοκτησία της Ισραηλιτικής Κοινότητας Λαρίσης (πάνω από 500 τετραγωνικά μέτρα), η οποία απαλλοτριώθηκε για τον σκοπό αυτό με τη, χωρίς αντιδικία, συναίνεση της Κοινοτήτάς μας και με συμβολική αποζημίωσή της»⁶. Στην ίδια περιοχή βρισκόταν το ιεροσπουδαστήριο της κοινότητας που κατεδαφίστηκε για τη διάνοξη της πλατείας. Το αίτημα υποστηρίχτηκε δημόσια με άρθρα στον τοπικό τύπο, και έγινε αποδεκτό 2 χρόνια αργότερα.

Το 1985 η εβραϊκή κοινότητα ανέλαβε την πρωτοβουλία ανέγερσης του μνημείου συγκροτώντας επταμελή επιτροπή επιφορτισμένη με το έργο της προκήρυξης καλλιτεχνικού διαγωνισμού, επιλογής του έργου, εξεύρεσης πόρων και συντονισμού όλων των απαραίτητων ενεργειών. Ο Δήμος Λάρισας συνέβαλε με την εκπόνηση της τεχνικής μελέτης. Το Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο διέ-

6. Μ. Εσδρά, *Η εβραϊκή κοινότητα της Λάρισας πριν και μετά το Ολοκαύτωμα*, Λάρισα 2000, σ. 194. Στο βιβλίο του ο συγγραφέας περιλαμβάνει αναλυτικά στοιχεία σχετικά με την ανέγερση του μνημείου.

θεσε το 50% της συνολικής δαπάνης, που ανήλθε στα 6 εκατομμύρια δραχμές και το υπόλοιπο ποσό καλύφθηκε από το ταμείο της κοινότητας και συνεισφορές μελών από το εσωτερικό και το εξωτερικό. Ο Γιώργος Χουλιαράς ανέλαβε τη φιλοτέχνηση του μνημείου, σύμφωνα με την απόφαση της επιτροπής. Ο ίδιος γλύπτης αργότερα φιλοτέχνησε και το εβραϊκό μνημείο στην πόλη των Ιωαννίνων.

Περιγραφή

Το μνημείο είναι σαφέστατα παραστατικό με μία τάση σχηματοποίησης και γενικευτικής απόδοσης των όγκων. Η βαριά, γυναικεία μορφή κάθεται με το κεφάλι ακουμπισμένο στο δεξί της χέρι σε χαρακτηριστική στάση περισυλλογής. Οι γερμένοι ώμοι, τα σφιγμένα χείλη, τα αλλοιωμένα χαρακτηριστικά του προσώπου και η στωικότητα της έκφρασης υποβάλλουν το κλίμα του πένθους. Η γλυπτή σύνθεση δονείται εσωτερικά: από τις γραμμικές πτυχώσεις του γυναικείου φορέματος η ένταση μεταφέρεται σταδιακά στη γεωμετρική, βαθμιδωτή κατασκευή που αναπτύσσεται στα δεξιά της ακολουθώντας τον κατακόρυφο άξονα. Οι οριζόντιες και κάθετες επιφάνειες, ακανόνιστα τοποθετημένες, παραπέμπουν σε σωρούς από ταφόπλακες. Το κείμενο της χαραγμένης επιγραφής αναφέρει:

1944-5. ΓΙΑ ΝΑ ΜΗ ΞΕΧΑΣΤΕΙ ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΩΝ 235 ΑΘΩΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΛΑΡΙΣΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ 6.000.000 ΑΔΕΛΦΩΝ ΤΟΥΣ ΠΟΥ ΕΠΕΣΑΝ ΘΥΜΑΤΑ ΦΡΙΧΤΗΣ ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑΣ ΣΤΑ ΝΑΖΙΣΤΙΚΑ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΑ Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΣΤΗΣΕ ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΟΥΤΟ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΠΟΥ Η ΠΟΛΗ ΤΟΥΣ ΑΦΙΕΡΩΣΕ.

Στο εσωτερικό της βάσης του μνημείου έχει τοποθετηθεί λήκυθος που περιέχει κύλινδρο από λεπτό φύλλο χαλκού, σε μορφή περγαμηνής, με χαραγμένα όλα τα ονόματα των Λαρισαίων Εβραίων ταξινομημένα κατά οικογένειες.

Η μπρούτζινη σύνθεση του Γιώργου Χουλιαρά, τοποθετημένη στο κέντρο της πλατείας, σε υπερψωμένη εξέδρα, αποτελεί σημείο αναφοράς για την πόλη της Λάρισας. Είναι ο τόπος συγκέντρωσης και διεξαγωγής του ετήσιου μνημόσυνου για τα θύματα της εβραϊκής κοινότητας στην επέτειο του Ολοκαυτώματος. Εκεί γίνεται η κατάθεση στεφάνων, μετά τη λειτουργία στη γειτονική Μεγάλη Συναγωγή.

Εάν επιχειρούσαμε να ερμηνεύσουμε την πολιτική διάσταση του χώρου στη συγκρότηση της ταυτότητας ενός μνημονικού τόπου, οι ιστορίες των εβραϊκών μνημείων της Λάρισας και του Βερολίνου μας προσφέρουν ένα πεδίο άσκησης κριτικού βλέμματος για τη λειτουργία της μνήμης σε διαφορετικές κλίμακες: Το μνημείο των δολοφονημένων Εβραίων της Ευρώπης φιλοδοξεί να αποκαθάρει την τραυματισμένη ιστορική μνήμη του σύγχρονου γερμανικού έθνους, ενώ στη μικρή κλίμακα μιας ελληνικής επαρχιακής πόλης το αντίστοιχο μνημείο επισφραγίζει αμετάκλητα την ιστορική παρουσία της εβραϊκής κοινότητας, επιβεβαιώνει τους άρρηκτους δεσμούς της με τον φυσικό και κοινωνικό χώρο δράσης της, αλλά και με την ευρύτερη κουλτούρα της διασποράς. Η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης λειτουργεί ως διαδικασία επαν-οικειοποίησης και ταυτοποίησης ενός χώρου στον οποίο είχε εγγραφεί στο παρελθόν η θρησκευτική, εμπορική και κοινωνική δράση της κοινότητας (ιεροσπουδαστήριο, εμπορικά καταστήματα, εβραϊκή συνοικία).

Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις είναι εμφανής η διάθεση υπέρβασης της τοπικότητας. Στο μνημείο του Βερολίνου αυτή η διάθεση διακρίνεται ήδη στην ονομασία του. Αντιπροσωπεύει το σύνολο των Εβραίων θυμάτων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στην Ευρώπη. Η ύψιστη υπέρβαση του τοπικού περιορισμού θα υλοποιηθεί διαδικτυακά, στο υπόγειο κέντρο τεκμηρίωσης του Ολοκαυτώματος. Στην περίπτωση της Λάρισας, το μνημείο, εξ ονόματος των 235 μαρτύρων της πόλης ανακαλεί την τραγική μοίρα του συνόλου των θυμάτων με τη σαφή επισήμανση στο κείμενο της επιγραφής.

Η απόφαση ανέγερσης ενός μνημείου, η επιλογή της συγκεκριμένης θέσης, οι πιθανές μετακινήσεις⁷, η οργανική ένταξη των μνημείων σε επε-

7. Το ζήτημα της ένταξης της δημόσιας γλυπτικής στην κοινωνική παραγωγή του χώρου κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει απασχολήσει σοβαρά την Rosalyn Deutsche στη μελέτη της με τίτλο: *Evictions. Art and Spatial Politics*, Massachusetts, London 1996.

Λεπτομέρεια του μνημείου Εβραίων μαρτύρων στη Λάρισα.

τειακές εκδηλώσεις ή άλλες τελετές μνήμης είναι πολιτικές πράξεις, προϊόν συσχετισμού δυνάμεων και δέχονται πιέσεις από διάφορους πυρήνες ισχύος. Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται το φαινόμενο του ανασχεδιασμού της μορφής και των χρήσεων των αστικών κέντρων. Στα πλαίσια της αστικής ανάπλασης νέες κατηγορίες μνημείων καταλαμβάνουν τμήματα της δημόσιας σφαίρας, εγγράφουν ταυτότητες και νοήματα στον χώρο. Η υλική επένδυση της δημόσιας μνήμης τείνει πλέον να απολέσει τον ρόλο της αναπαραγωγής της επίσημης, μονοδιάστατης ερμηνείας του παρελθόντος: συγκροτεί πολλαπλά αφηγήματα που επιτρέπουν την επανένταξη του ατομικού στο συλλογικό, την επίκληση περιθωριοποιημένων, τραυματικών εμπειριών, τη συγκρότηση νέων κατηγοριών κοινού στις οποίες απευθύνεται η δημόσια τέχνη.

Memorials as an active means to cope with the traumatic experiences of the past is the basic subject of this essay which explores the inside stories of two Holocaust memorials – the Memorial for the Murdered Jews of Europe in Berlin, based on Peter Eisenman’s revised proposal and the Memorial of Jewish martyrs in Larissa, Central Greece, a public sculpture made by Giorgos Houliaras.

How does contemporary unified Germany handle the traumatic memory of Holocaust and commemorate the mass murder once committed in its name?

What is the role of a Jewish memorial erected in the heart of a Greek city, where the Jewish community used to live in prosperity before the Second World War extermination?

Since time and place are crucial factors for the shaping and function of the art of commemoration, the comparative study of the Berlin and Larissa’s

Handling and Representation of Traumatic Memory.

Holocaust Memorials

Syrago Tsiara

memorials reflects on the dimension of topicality which is transcended in both cases.

Furthermore, by choosing to create a commemorative space in the center of Berlin the Bundestag reminds Germany and the world at large of the self-inflicted void at the heart of German culture and consciousness.

